

سیره امام علی (علیه السلام) در برخورد با خوارج

فرزانه مرادخانی^۱

چکیده

موضوع این مقاله ، سیره امام علی (علیه السلام) : در برخورد با خوارج است و هدف از پی بردن به سیره ایشان، اتخاذ رفتاری مناسب و سودمند با فرزندان و افراد مسلمان جامعه در مقابل هجمه های اعتقادی و فرهنگی مغرضان جهت حفظ اسلام و اعتقادات و جذب حد اکثری است . خوارج و خارجگیری از زمان پیامبر (ص) ظاهر شد. ایشان که افرادی مسلمان نما و افراطی بودند علیه امام علی (علیه السلام) در جنگ صفین در اعتراض به حکمیت اعلان جنگ نمودند و ضمن کافر داشتن امیرالمومنین (علیه السلام) همراهی خویش با سپاه امام را منوط به اظهار توبه ایشان نمودند، مولی که توبه را در حق خویش مطرح نمی دانست از روی بصیرت، حق جویی و مدارا با اقتدار، راهکارهای گوناگون فرهنگی، سیاسی و نظامی را برای هدایت گری و جذب حداکثری ایشان به کار بست و همینطور نیز شد. در این پژوهش با بهره گیری از منابع نقلی تاریخی و آموزه های نهج البلاغه، به صورت کتابخانه ای به روش توصیفی به سیره امام علی (علیه السلام) در برخورد با خوارج پرداخته شده است.

کلید واژه ها: خوارج، برخورد امام علی (علیه السلام)، حکمیت، انحرافات فکری.

۱. طلبه سطح دو، حوزه علمیه کوثر قزوین، ۰۹۳۹۷۶۲۶۶۱۴، ایمیل rezadmm@yahoo.com

مقدمه

یکی از انحرافات فکری و اعتقادی که در زمان خلافت حضرت علی (علیه السلام) رخ داد، مسئله خارج‌گیری توسط خوارج تکفیری بود.

این گروه منحرف به علت از بین رفتن منطق قبیله‌ای، وجود جاهلان عالم‌نما و شبهه افکن و سستی در انجام شرایع دینی از یک سو و تفسیر به رأی دین و قرآن بدون توجه به سنت پیامبر (صلی الله علیه و آله) و فتنه‌انگیزی معاویه در جنگ صفین از سوی دیگر، شکل گرفت و در پی آن با تکفیر امیرالمؤمنین علی (علیه السلام)، علیه ایشان و شیعیان‌شان، از هیچ ناپسندی دریغ نکردند و فضای فتنه‌آلودی که زمینه‌ساز انواع رفتارهای انحرافی می‌شد را به بار آوردند.

از آنجا که حفظ آیین توحیدی اسلام و سیانت از اندیشه‌های ناب اعتقادی و اسلامی، مهم ترین هدف پیشوایان معصوم (علیهم السلام) است، هر یک با دارا بودن ویژگی منحصر به فرد عصمت - که خود پشتوانه‌ای قوی برای تأثیر کلام و عمل ایشان در مخاطبان بود- به شیوه‌ای این رسالت مهم را به انجام رسانیده‌اند. لذا مبارزه با انحرافات فکری خوارج از همان ابتدای شکل‌گیری‌اش، محور اصلی مبارزات امام علی (علیه السلام) با هوشمندی و درایت قرار گرفت و ایشان راهکارهای مختلفی را به تناسب شرایط گوناگون که مخالفان ایجاد می‌کردند، اتخاذ نمودند.

با مراجعه به سایت‌های معتبر، مقالات و پژوهش‌های فراوانی یافت شد که به طور مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع خوارج و سؤالات مرتبط با آن پرداخته‌اند که از جمله آن می‌توان به مقاله خوارج در گنجینه معارف، مقاله روش‌شناسی تربیتی رویارویی امام علی (علیه السلام) با خوارج با تأکید بر نهج‌البلاغه در پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، مقاله بررسی چگونگی رویارویی امام علی (علیه السلام) با مسائل کلامی در نهج‌البلاغه در فصلنامه شیعه پژوهی، مقاله برخورد امام علی (علیه السلام) با مخالفان در سایت تبیان، پایان‌نامه تعامل امام علی (علیه السلام) با مخالفان که در فصل پایانی‌اش به گونه‌های برخورد امام با مخالفان به تناسب نوع مخالفت و انگیزه آنان پرداخته و مقاله علل پیدایش خوارج و برخورد امام علی (علیه السلام) با آنان در پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، مقاله امام علی (علیه السلام) با خوارج چگونه رفتار کرد یا مقاله امام علی (علیه السلام) در برخورد با خوارج از چه رویکردهایی بهره جست؟، مقاله پیدایش خوارج در سایت نور علم، مقاله استراتژی نظامی امام علی (علیه السلام) در سایت تبیان، پایان‌نامه بازشناسی خوارج در پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه و ... اشاره

کرد؛ اما در این مقاله به دنبال پاسخگویی به این سؤال بوده‌ایم که سیره و روح حاکم بر اتخاذِ روش‌های گوناگونِ برخورد امام علی (علیه السلام) با خوارج چه بوده است؟

تا بتوانیم با الگوگیری از سیره ایشان در مقابل هجمه‌های اعتقادی و فرهنگی از سوی بیگانگان و مغرضان و عرفان‌های نوظهور که در جامعه و یا حتی خردتر و بسیار جزئی‌تر در میان افراد خانواده نسبت به اعتقادات پدید می‌آید، رفتار مناسب و سودمندتری به خاطر حفظ اسلام و اعتقادات و جذب حداکثری فرزندان و افراد مسلمان جامعه در دامانِ پر مهرِ آیین ناب محمدی (صلی الله علیه و آله و سلم) نشان دهیم.

لازم به ذکر است که در این مقاله از کسب روایی تاریخی و نهج‌البلاغه استفاده شده است.

الف) مفاهیم

۱- خوارج

اوّل: مفهوم و تاریخچه پیدایش

خوارج در معنای خاص به کسانی گفته می‌شود که در جنگ صفین در اعتراض به حکمیت، در مقابل امام علی (علیه السلام) شورش کردند و با او جنگیدند و سپس کار خود را با آرایه‌ی مانند کافر بودن، گناهکار و وجوب جنگ با کافر، توجیه کردند.^۱

خوارج از اولین فرقه‌های انحرافی اسلام،

پس از رحلت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) است و نخستین رویارویی فکری امام علی (علیه السلام) با آنان در سال ۳۷ ه.ق. است.^۲

یک. پیدایش خوارج از عصر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)

۱. برنجکار، آشنایی با فرق و مذاهب اسلامی، ص ۲۴؛ امین، فجر الاسلام، ص ۲۵.

۲. محمدجعفری، مقاله بررسی چگونگی رویارویی امام علی (علیه السلام) با مسائل کلامی در نهج‌البلاغه، شماره دهم.

خوارج و خارج گیری از زمان پیامبر ﷺ ظاهر شد و آنان باکی نداشتند که قداست پیامبر ﷺ را به خاطر رسیدن به منافعشان بشکنند.

عمرو بن معدی کرب پس از بازگشت رسول خدا ﷺ از تبوک به مدینه با هدایت پیامبر ﷺ مسلمان شد ولی چون که پیامبر ﷺ استور قتل قاتل پدرش را امضاء نکرد و فرمود که قاتل به واسطه اسلام آوردنش پاک است از هر گناهی از دین خارج شد و به جنگ علیه پیامبر ﷺ اقدام کرد اما سرانجام حضرت علی (ع) به فرمانروایی بر مهاجرین نیرنگ ایشان را بر آب کرد.^۱

شهرستانی مارقین را چنین تعریف می کند:

«الذين قال ﷺ فيهم: «سيخرج من ضئى هذا الرجل قوم يمرقون من الدين؛ كما يمرق السهم من الرمية»^۲

اگرچه خوارج با استناد به آیاتی از قرآن^۳ خود را شراة به معنای فروشنده می خواندند اما لقب مارقین را برای خود نمی پذیرفتند زیرا آنها خود را خارج از دین نمی دانند بلکه مخالفان خود را چنین می پندارند.^۴

دو. عوامل پیدایش خوارج

عوامل گوناگونی سبب پیدایش خوارج شد که به دو دسته درونی و بیرونی تقسیم می گردد ؛ علل و عوامل درونی مانند یکسویه نگری به احکام و معارف دین به ویژه بخش عبادی آن و بی توجهی به رهنمودهای عترت -سخنگوی دین- و رویکرد افراطی بدون اندیشه به عبادات و تمجید از یکسو و عوامل بیرونی همچون عناصر سیاسی که ریشه در گذشته داشت مانند: تأثیر سقیفه در شکل گیری بحران های جدید، توطئه خزنده امویان و سایر احزاب جهت کسب قدرت، دوران عثمان، بهره برداری سیاسی معاویه از قتل عثمان و نقش اشعث بن قیس و عمرو بن عاص در تحمیل حکمیت برای امام علی (ع) از سوی دیگر همگی در پیدایش خوارج نقش داشتند ، بنابراین خوارج در زمان جنگ صفین به وجود نیامدند بلکه در سال های قبل از آن ،

۱. الطبرسی، تفسیر مجمع البیان، ص ۱۲۶؛ مفید، الارشاد فی معرفة، ص ۱۴۵.

۲. شهرستانی، توضیح الملل (الملل و النحل)، ص ۱۴۷.

۳. بقره: ۲۰۷ و توبه: ۱۱۱.

۴. برنجکار، آشنایی با فرق و مذاهب اسلامی، ص ۲۵.

یک جریان فکری بودند که نتیجه آن کژ اندیشی (علل درونی) و عوامل بیرونی، در صفین آشکار شد .

دوم: ماهیت خوارج و اصول اخلاقی

با توجه به عبادات قابل ملاحظه آنان، ایمان‌شان قابل مشاهده نیست چنانکه پیامبر ﷺ در شأن خوارج فرموده است:

«تحقره صلاة احدکم فی جنب صلاتهم و صوم احدکم فی جنب صیامهم؛ و لکن لا یجاوز ایمانهم تراقبهم^۱ ...»

و از نظر امام علی (علیه السلام)، خوارج، گروهی سبک سر ، غیرقابل اعتماد ،دروغگو^۲ و کم‌خردند که شیطان، زشت را در نظرشان زیبا بسیار است و جماعتی هستند که از سر لجاجت و هوس به دشمنی حضرت علی (علیه السلام) آمده‌اند و نفس‌هایشان آنها را به مخالفت با حکمیت، خوش کرده است.^۳

خداوند عز و جل در سوره کهف می فرماید:

«الذین ضَلَّ سَعِيْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ صُنْعًا»

کسانی هستند که کوشششان در زندگی دنیا به هدر رفته (و گم شده است) در حالیکه خود می‌پندارند، خوب عمل می‌کنند.^۴

حمید بن هلال به نقل از یکی از مردم عبدالقیس که از جمله خوارج بود سپس از آنها جدایی گرفته بود گوید: خوارج به دهکده‌ای درآمدند چون عبدالله پسر جناب که یار پیغمبر خدا بود را دیدند و ضمن پرسش از اعتقاداتش از محبت وی به امیرالمؤمنان مطلع شدند وی و همسر باردارش و جنین وی و سه زن دیگر از قبیله طی را و نیز ام سنان صداوی را کشتند در حالیکه وقتی یکی از خوارج، خرمایی را که از درخت افتاده بود را به دهان گذاشت یکیشان گفت به ناروا خوری و بی‌پرداخت بها که آن را از دهان بینداخت آنگاه با شمشیر خویش خوکی

۱. شهرستانی، توضیح الملل (ترجمه الملل و النحل)، ص ۱۴۷.

۲. دشتی، نهج البلاغه، خطبه ۱۲۵، ص ۱۶۶.

۳. طبری، تاریخ طبری، ج ۶، ص ۲۶۰۸ و ۲۶۰۹ و ۲۶۰۴.

۴. کهف: ۱۰۴.

نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث پیش گفته، در مقابل انحرافات سه راهکار پیش‌روی ماست اول، فرهنگی، دوم: سیاسی و سوم: نظامی که در مرحله آخر است چرا که بازدهی ده راهکار اول بیشتر است.

در تمامی مراحل، خدامحوری، مدارا، بصیرت و دانش بصیرت‌دهی باید موج بزند. در صورت ابراز عقیده کسی، صبورانه باشیم و در مقابل بی‌ادبی و مخرفان به جای عصبانیت و موضع‌گیری به حقیقت‌جویی و حقیقت‌جویی بپردازیم و با تمرکز و دقت نظر بهترین راه ممکن را انتخاب کنیم.

در حالی که سیره امام در برخورد با خوارج با آن فتنه‌گری‌ها و عقیده به کفر شخص اول اسلام بعد از پیامبر ﷺ، سرشار از مهربانی و دلسوزی و تلاش در هدایت‌گری است. ما در مورد خویشان و دوستان خویش وقتی که به انتقاد به نظام و شخص رهبری می‌پردازند به جای نسبت بی‌دینی دادن، با تیزبینی و اندیشه و زهد و بصیرت به بصیرت‌زایی بپردازیم، و با انتخاب راهکاری مناسب به جای طرد کردن به هدایت‌گری که مَرَضِ خداوند عزوجل است بپردازیم.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه حسین انصاریان.
- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، ۱۳۸۶، انتشارات وجدانی.
- ۱. ابن اثیر، علی بن محمد، تاریخ کامل، ترجمه محمدحسین روحانی، تهران: انتشارات اساطیر، ج ۳ و ۵، ۱۳۸۲.
- ۲. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمه فی معفه الائمه، بی‌جا: انتشارات اسلامی، ج ۱، بی‌تا.
- ۳. امین، احمد، فجر الاسلام، الطبعة الاولى، بیروت- لبنان: دارالکتب العلمیه، ۲۰۰۴ م- ۱۴۲۵ هـ.
- ۴. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: سخن، ج ۳، ۱۳۸۱.
- ۵. این خلدون، عبدالرحمن بن محمد بن خلرون، العبر تاریخ ابن خلدون، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ سوم، ج ۱، ۱۳۸۳.
- ۶. برنجکار، رضا، آشنایی با فرق و مذاهب اسلامی، بی‌جا: کتاب طه، ۱۳۹۳.
- ۷. بغدادی، ابومنصور عبدالقاهر بغدادی، الفرق بین الفرق در تاریخ مذاهب اسلام، ترجمه محمدجواد مشکور، تهران: چاپخانه مروی، چاپ چهارم، ۱۳۶۷.
- ۸. دشتی، محمد، الگوهای رفتاری امام علی (علیه السلام) و امور نظامی، بی‌جا: مؤسسه فرهنگی تحقیقات امیرالمؤمنین (علیه السلام)، ج ۴، ۱۳۷۹.
- ۹. دینوری، ابن قتیسه، الامامه و السیاسه التاریخ خلفاء، ترجمه سید ناصر طباطبایی، تهران: ققنوس، ۱۴۱۰ ق.

۱۰. دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود، اخبار الطوال، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: نشر نی، چاپ پنجم، ۱۳۸۱.

۱۱. رشاد، علی اکبر، دانشنامه امام علی (علیه السلام)، ج ۹ و ۱۰.

۱۲. زوارشی، علی بن حسین، ترجمه المناقب، تصحیح ابراهیم میانجی، بی جا: انتشارات اسلامی، ج ۱، بی تا.

۱۳. شهرستانی، ابوالفتح محمد بن عبدالکریم، توضیح الملل، ترجمه مصطفی بن خالقداد هاشمی عباسی، تحقیق و تصحیح سید محمدرضا جلالی نائینی، بی جا: اقبال، چاپ چهارم، ج ۱، ۱۳۷۳ هـ.ش.

۱۴. صلواتی، محمود، جمود و خشونت، تهران: ذکر، ۱۳۷۹.

۱۵. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، تهران: مؤسسه انتشارات فراهانی، چاپ اول، ج ۱۱، ۱۳۵۱.

۱۶. طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری (تاریخ الرسل الملوک)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ۱۳۵۲ هـ.ش، بی جا: بنیاد فرهنگ ایران (مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی)- شرکت انتشارات اساطیره، چاپ اول، ج ۶، ۱۳۶۲ هـ.ش.

۱۷. فغفور مغربی، حمید، سیاست و حکومت علی بن ابی طالب (علیه السلام) (مجموعه سیره علوی سیره اجتماعی سیاسی امام علی (علیه السلام))، مشهد: بنیاد پژوهش های قرآنی حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰.

۱۸. محمودی، محمدباقر، نهج السعاده فی سترک نهج البلاغه، بیروت: دارالمعارف للمطبوعات، چاپ اول، ۱۳۹۶-۱۹۷۶.

۱۹. مطهری، مرتضی، درآمدی بر مسأله انحرافات اجتماعی، بی جا، بی تا.

۲۰. مطهری، مرتضی، سیری در سیره نبوی، تهران: انتشارات صدرا، ج ۵۴، ۱۳۹۰.

۲۱. مفید، محمد بن محمد بن النعمان، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ترجمه هاشم رسولی محلاتی، بازار شیراز: انتشارات علمیه اسلامیة، ج ۱، ۱۴۱۳ ق.

۲۲. مقدس، مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، ترجمه محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: آگه، چاپ دوم.

مقالات و پایان نامه‌ها

۲۳. مقاله روش‌شناسی تربیتی رویارویی امام علی (علیه السلام) با خوارج با تأکید بر نهج‌البلاغه، ۱۳۹۵، طارمی حسن و کوثری محمدعلی و پهلوان منصور، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد و دانشگاهی، پژوهشکده نهج‌البلاغه، تهران.

۲۴. مقاله خوارج/ ویکی شیعه / fa.mobile.wikishia.net/index.php.

۲۵. مقاله علل پیدایش خوارج و برخورد امام علی (علیه السلام) با ایشان / گنجینه معارف / حوزه نت.

۲۶. مقاله بررسی چگونگی رویارویی امام علی (علیه السلام) با مسائل کلامی در نهج‌البلاغه، رسول محمد جعفری، بهار ۱۳۹۶، فصلنامه شیعه پژوهی.

۲۷. سیره راهبردی امام صادق (علیه السلام) در برابر انحرافات اعتقادی، سال اول: شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۹۵، فصلنامه علمی تخصصی سیره‌پژوهی اهل بیت (علیهم السلام).

۲۸. پایان‌نامه بازشناسی خوارج، ۱۳۸۷، اصغر کریمی رکن‌آبادی، پایگاه اطلاع رسانی حوزه (حوزه نت).

۲۹. مقاله خوارج ۵۳۱ / ۱۳۸۹، حوزه نت. - www.hawzahnet/hawzeh/articles.fa-mobile.wikishia.net/view

۳۰. سیره - ویکی شیعه

۳۱. مقاله حقوق اهل بیت (علیهم السلام)، عبدالحکیم سلیمی، شماره ۱۰۶، مهر ۱۳۸۵.

۳۲. پایان نامه تعامل امام علی (علیه السلام) با مخالفان.

۳۳. مقاله علل پیدایش خوارج و برخورد امام علی (علیه السلام) با ایشان / گنجینه معارف / حوزه نت.

۳۴. کتاب امام علی (علیه السلام) عقلانیت و حکومت، بخش حکمیت نتیجه تعصب کور، پاراگراف

۱۸۷، ۴۰۴/۳۳۹۰۴/۴۵۳n۸/book/view/۴۵۳n۸/۳۳۹۰۴. <http://hawzeh-net/fa/book/view/453n8/33904>

۳۵. دانشنامه پژوهه / شرح جامع نهج البلاغه / ترجمه شرح ابن میثم ذیل خطبه ۳۵ و ۱۲۱.

۳۶. دانشنامه پژوهه / شرح جامع نهج البلاغه / شرح ابن منظوم ذیل خطبه ۱۲۵.